

שטר צוואה לפי ההלכה ולפי החוק

מאת הרב ד"ר איתמר ורהפטיג, "מכון משפטי ארץ", עפרה

תוכן: ■ מבוא: צוואה ומתנה ■ מעמדה החוקי של הצוואה ■ האם ראוי לכתוב צוואה? ■ שטר צוואה ■ ביאור מפורט של הצוואה

מבוא: צוואה ומתנה

ההלכה קובעת כללים מפורטים לחלוקת רכושו של המת. אולם אם אדם מעוניין שרכושו יתחלק בשונה ממה שנקבע בהלכה, עליו לכתוב צוואה.

על פי ההלכה, הצוואה היא בעצם **מתנה** שהאדם נותן בחייו, שהרי אין אדם שליט על רכושו לאחר מותו. עם מות האדם, עובר רכושו ליורשיו על פי דין, ואינו יכול להחליט מראש מי יירש אותו (בי"ב קכו, ע"ב; רמב"ם נחלות ו, א-ד; שו"ע חו"מ רפא, א).

בדרך כלל, המוריש רוצה שגם לאחר כתיבת צוואתו, תהיה לו זכות עד יום מותו להשתמש בנכסים ואף למכור אותם, לחזור בו ולבטל את הצוואה או לשנות אותה ולחלק את רכושו באופן אחר. כדי ליצור מחד גיסא מתנה בעלת תוקף, ולהשאיר מאידך גיסא בידי המוריש סמכויות נרחבות, עלינו ללכת בדרך המשלבת כמה עקרונות הלכתיים. כדי לפשט את הדיון, ניצמד לנוסח הצוואה המוצע להלן ונבאר אותו.

מעמדה החוקי של הצוואה

אף על פי שמבחינה הלכתית, מדובר במתנה או התחייבות, נשתמש להלן גם בלשון ציווי, ("אני מצווה"). כדי שיחול על הצוואה שלפנינו חוק המדינה, קרי חוק הירושה, תשכ"ה-1965. כלומר, הצוואה תקפה גם על פי חוק המדינה. חוק הירושה קובע שהצוואה תקבל תוקף חוקי לאחר מותו של אדם, רק אם יינתן צו קיום צוואה על ידי רשם לענייני ירושה. אמנם בהסכמה בכתב של הצדדים המעורבים בעניין לאחר מות המוריש, אפשר לקיימה גם בבית דין רבני (ראה סעיף 155 לחוק). הליך קיום הצוואה כולל בין היתר פרסום ברבים של הגשת הבקשה ומתן אפשרות לכל אדם להתנגד לקיום הצוואה, למשל בטענה שאותו אדם מחזיק צוואה מאוחרת יותר של המצווה (רמב"ם זכיייה ומתנה ה, ח).

כדאי מאוד לכותב הצוואה להיוועץ גם בעורך דין, כדי שלא תיפסל מכוח דרישות החוק. כך, למשל, החוק (בסעיף 35) אוסר על מוטב בצוואה להיות שותף לכתיבתה. חזקה על עורך דין שידריך את הכותב להישמר מפני מכשול זה. כמו כן החוק אינו מאפשר לבית דין רבני להכיר בצוואה שמקפחת זכויות יורשים קטינים, ובמקרה כזה יש להיוועץ ברב ובעו"ד.

האם ראוי לכתוב צוואה?

אף על פי שהאדם שליט על נכסיו בחייו, מצינו בחז"ל הדרכה אחת באשר לכתיבת צוואה. וזה לשון המשנה: "הכותב את נכסיו לאחרים והניח את בניו - מה שעשה עשוי, אבל אין רוח חכמים נוחה הימנו..." (בי"ב ח, ה).

וכן פוסק הרמב"ם: "כל הנותן נכסיו לאחרים והניח את היורשין - אף על פי שאין היורשין נוהגין בו פשוטה, אין רוח חכמים נוטה הימנו, וזכו האחרים בכל מה שנתן להם. ומדת חסידות היא שלא יעיד אדם חסיד בצוואה שמעבירין בה הירשה מן היורש, אפלו מבין שאינו נוהג פשוטה לאחיו שהיא חכם ונוהג פשוטה" (נחלות ו,יא).
וכן נפסק בשולחן ערוך (שו"ע חו"מ רפב,א).

המפרשים הרבו לדון בשאלה אם ומתי ראוי למעט מן היורשים (פתחי תשובה על שו"ע שם). יש אומרים שדי שישאיר סכום מסוים שלגביו יחול דין תורה (קצות החושן רפב,ב, בשם התשב"ץ), ויש אומרים שכדאי להודיע ליורשים, ועדיף אף לקבל מהם את הסכמתם לצוואתו. כמו כן, יש מקום שיחלק את רכושו לפי מידת עושרם של המוריש ושל בניו. בימינו מקובל ואף רצוי לתת חלק גם לבת ולאישה. וכן כתב הרב שלמה דייכובסקי: "נער הייתי ועדיין לא זקנתי, ומתוך אלפי תיקי הירושה שבהם דנתי לא היה גם תיק אחד שחילקנו את העזובין בין הבנים בלבד תוך כדי נישול הבת והאשה" (תחומין יח, עמ' 30). דיונים אלו חורגים ממסגרת זו, וכל כותב צוואה צריך להתייעץ ולשקול היטב אם הוא מתכוון לכתוב צוואה החורגת מסדר הירושה (ראה אריכות הדברים בעניין זה בספר "משפט הצוואה", לר"מ שווארץ, חלק שני).

שטר צוואה

אני הח"מ _____ ת"ז _____ המתגורר בשוב _____ ברח' _____ מצווה ונותן ומתחייב בדעה צלולה ומיושבת בלא אונס וכפייה ובלא השפעה בלתי הוגנת מצד מאן דהוא, כדלהלן:

1. הצוואה חלה על כל רכושי: מקרקעין ומיטלטלין, פיקדונות וחסכוניות בבנקים, הן במטבע ישראלי הן במטבע זר, ניירות ערך, איגרות חוב, כספים, חובות שחייבים לי אחרים הן בעל פה הן בשטר, זכויות, קופות גמל, זכויות על פי פוליסות ביטוח, קרנות פנסיה וכל רכוש אחר שיהיה בבעלותי שעה אחת קודם מותי.

2. \$1000 יחולקו על פי דין תורה.

3. מלבד הסכום הנקוב לעיל בסעיף (2) ומלבד ההוצאות והחובות המפורטים להלן בסעיף (6), אני מקנה את רכושי במתנת בריא שתחול מהיום ולאחר מיתה, על מנת שלא אחזור בי, כמתנה גלויה ומפורסמת, דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי. ואני מודה שנתתי כל דבר ודבר לפי קניינו המועיל ביותר ובאופן המועיל ביותר, וכל תנאי המתנה נעשו כתיקון חכמים, בהקנאה גמורה למוטבים הרשומים להלן על פי הפירוט הבא:

שם: _____ ת"ז _____ רכוש: _____

שם: _____ ת"ז _____ רכוש: _____

4. ביחס לרכוש שאין הקניין נתפס בו, אני מודה בהודאה גמורה שאני חייב לכל אחד מן המוטבים הנקובים בשמותם לעיל סך השווה לחלקו על פי הצוואה, באותם הנכסים שאין הקניין נתפס בהם. ואותו סך שהודיתי בו, אני מקבל על כך גם בתורת התחייבות בקניין גמור אגב סודר ומשעבד את נכסיי לחוב זה, מיטלטלי אגב מקרקעי. חוב זה והתחייבות זו הותנו אף הם, על מנת שלא אחזור בי מצוואה זו.

אני מקבל על עצמי את דעת הפוסקים המקיימים שטר זה, וכן אני מקבל על עצמי שכל ספק בלשון השטר יהיה נידון לטובת המקבל, וידו תהיה על העליונה.

5. צוואה זו אינה מונעת ממני למכור או לתת או להקדיש מרכושי בעודי בחיים. חזרה ביחס לרכוש שיהיה בבעלותי שעה אחת קודם מותי, לא תיעשה כי אם בצוואה חדשה ובחתימת ידי ובעדים כשרים שקיבלתי בקניין או בצוואת שכיב מרע.

6. לפני חלוקת העיזבון, ישלמו המוטבים את כל חובותיי מעזבוני. רק לאחר תשלום חובות אלה ולאחר תשלום הוצאות הקבורה והמצבה והלוויה ושבעה, יחולק העיזבון על פי האמור בצוואה זו.

7. אם חלק מצוואתי לא יהיה תקף מסיבה כלשהי, לא יתבטל החלק האחר.

8. כל מחלוקת בעניין פירוש הצוואה ויישומה תוכרע בבית דין _____ או על ידי בא כוחו.

ולראיה וקניין באתי על החתום: _____ היום: _____

אנו החתומים מטה מאשרים בזה כי בא לפנינו _____ ת"ז _____ וביקש שנכתוב לו צוואה זו על פי רצונו. הנ"ל הקנה בפנינו את רכושו בקניינים על פי דין תורה, וכן ציווה וחתם בפנינו, בהיותו בדעה צלולה. ולראיה באנו על החתום היום _____

שם _____ ת"ז _____ . שם _____ ת"ז _____

ביאור מפורט של הצוואה

מבוא

מצווה ונותן ומתחייב - כדי לוודא שיש למתנה תוקף הלכתי, יש להתאים את מעשה הקניין לרכוש שמצווים עליו. כיוון שכך, בחרנו להשתמש במילים: "נותן", שמשמעה העברת בעלות של רכוש; "מתחייב", שפירושה התחייבות אישית, כשאין מדובר ברכוש בעין; ו"מצווה", כדי להחיל על הצוואה את חוק הירושה, כאמור לעיל במבוא.

בדעה צלולה ומיושבת - אין המתנה תקפה אם לא ניתנה מתוך גמירות דעת הנותן. בסתם מניחים שכך היה, אך בצוואה, שבמקרים רבים ניתנת על ידי זקן או אף חולה, יש התוקפים את הצוואה בטענה שהמצווה לא היה צלול ומיושב בדעתו באותה שעה, ונפגמה גמירות דעתו (ראה רמב"ם מכירה כט,ה; שו"ע חו"מ רלה,כא). לכן ראוי להוסיף הצהרה זו.

בלא אונס וכפייה - לדעת הרמב"ם (רמב"ם מכירה י,א-ד), כל מתנה צריכה להינתן בלב שלם. לכן, אם הנותן מגלה את דעתו שאינו מעוניין לתת את המתנה - היא בטלה, גם אם לא אמר זאת במפורש.

סעיף 1

פירוט הרכוש שהצוואה חלה עליו. לגבי פנסיה, יש להעיר שבדרך כלל חלוקת הכספים נעשית בהתאם לחלקו של כל מוטב שרשם המצווה בהודעתו לחברה. בכל זאת, כדאי לציין את המוטבים גם בצוואה, מפני שאם החלוקה לפי מסמכי החברה אינה אפשרית (כגון שיש מוטב וחליפיו שכבר אינם בין החיים), כתוב בתקנות של חלק גדול של החברות שהחלוקה תהיה בהתאם לצו ירושה או צו קיום צוואה.

סעיף 2

חלק הרכוש שיחולק על פי דין תורה, כדי שלא לבטל את סדר הירושה לפי דין תורה לגמרי (קצות החושן רפב,ב), ראה במבוא לעיל.

סעיף 3

הנני מקנה את רכושי במתנת בריא שתחול מהיום ולאחר מיתה, על

מנת שלא אחזור בי - זו דרך לחלק את הרכוש ובה בעת לשמור על זכויותיו של הנותן עד מותו. כמו

כן, הנותן מבהיר שהצוואה מותנית בכך שלא יחזור בו עד יום מותו.

יש שלושה נוסחים מקובלים בצוואות בעניין זה, כדי להבטיח את תוקפה של המתנה תוך שמירת האפשרות של הנותן לשימוש בנכסיו בחייו:

"מהיום ולאחר מיתה" (הרב מתתיהו שוורץ, משפט הצוואה, א, יא, עמ' לד; הרב יהודה סילמן, דרכי

חושן א בסופו, חלק השטרות, עמ' 2; הרב יעקב בלוי, פתחי חושן ירושה ואישות, עמ' קעד) - פירושו לתת את גוף הנכסים מהיום ואת הפירות לאחר המיתה. **וכן נקטנו בצוואה זו** (ראה שו"ע חו"מ רנז, ו-ז). אמנם לפי זה, הנותן מוגבל, ואינו רשאי להשמיד את רכושו ואף לא למכור אותו לאחר, מפני שהגוף אינו שלו (רמב"ם זכיה ומתנה יב,יג; שו"ע חו"מ רנז,א). לכן הוספנו תנאי המאפשר למצווה לחזור בו מכל המתנה או ממקצתה, לפי צורכו.

"מהיום ושעה אחת קודם מיתתי" (הרב ח' שלמה שאנן, תחומין ח) - פירושו, לעשות קניין

בעת כתיבת הצוואה, אך תחולתו תהיה שעה לפני מותו. נוסח זה מעורר חלוקי דעות באשר למשמעותו (בבלי קידושין נט,ע"ב). כמו כן, תוקפה של המתנה תלוי בסוג הקניין ואף במיקום הנכסים בשעת התחולה, כדי שלא נאמר ש"כלתה קניינו" (בבלי נדרים מח,ע"ב). אמנם בעל "נתיבות המשפט" אומר שבממון, בניגוד לגט, לשון "מהיום ושעה לפני מותי" מתפרש כגוף מהיום ופירות לאחר מיתה (נתיבות המשפט קצז,ה). מדברי קצות החושן (רפא,ח) נראה שמפרש לשון זה כנותן בתנאי שלא יחזור בו.

"מהיום אם לא אחזור בי" (הרב מיכאל בלייכר, שורת הדין, כרך ב, עמ' שנג-שנו) - פירושו שהקניין

חל מהיום, אך מותנה בכך שיוכל המצווה לחזור בו.

כמתנה גלויה ומפורסמת - מתנה צריכה להינתן בגלוי, ואם אין מודיעים על נתינתה, יש מי שמפקפק בתקפותה (בבא בתרא מ, ע"ב; רמב"ם זכיייה ומתנה ה, א-ב; שו"ע חו"מ רמב, ג-ה). לכן, יש להצהיר על הפרסום בשטר הצוואה.

דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי - זהו נוסח מקובל, שמטרתו להדגיש שהשטר תקף (ב"ב מד, ע"ב; רמב"ם מלווה ולווה יח, ב). לדעת הרמב"ם, עשיית הקניין "מעכשיו" ("מהיום") פותרת את בעיית האסמכתא (מכירה יא, ז).

ואני מודה שנתתי כל דבר ודבר לפי קניינו המועיל ביותר ובאופן המועיל ביותר - הודאת בעל דין היא אחת מדרכי הראיות. "אודיתא" היא דרך קניין המבוססת על הודאה. בדרך זו, אפשר להקנות נכסים ולהתחייב בחיובי ממון (ב"ב קמט, א; רמב"ם זכיייה ומתנה ט, ט; שו"ע חו"מ רנ, ג). ודי בהודאה של הנותן בלי לבחון אם הקניינים נעשו בפועל.

וכל תנאי המתנה נעשו כתיקון חכמים - לשון זו מייצרת את הצורך במשפטי התנאים, כתנאי כפול (שו"ע חו"מ רמא, יב; אה"ע לח, ג).

למוטבים דלהלן - אם אחד המוטבים עדיין לא בא לעולם, כגון נכד העתיד להיוולד, אי אפשר להקנות לו, ואף לא להתחייב כלפיו (בבלי גטין יג, ע"ב; רמב"ם מכירה כב, י). לכן, צריך לתת למי שקיים שיזכה עבורו לכשיבוא לעולם (אמנם גם דרך זו יכולה לעורר בעיה, וכבר האריך בעניין זה הרב מיכאל בלייכר, שורת הדין ב (תשנ"ד), עמ' שלו).

סעיף 4

ביחס לרכוש שאין הקניין נתפס בו, הנני מודה בהודאה גמורה שאני חייב לכל אחד מן המוטבים הנקובים בשמותם לעיל סך השווה לחלקו על פי הצוואה, באותם הנכסים שאין הקניין נתפס בהם - **זוהי "אודיתא"**, המבוססת כאן על התחייבות אישית ולא על קניין בנכס מסוים (טוען ונטען ז, א; מלווה ולווה יא, א). האודיתא מיועדת לרכוש שהקניין אינו יכול לחול עליו. **זו היא בעצם הודאה שהוא חייב למוטב את הסך האמור** (ראה רמ"א חו"מ רנז, ז).

ואפשר גם להודות בחוב גדול כלפי המוטב, כגון בתו, בתנאי שאם יתנו לה היורשים את הסך הכתוב בצוואה, על דעת כן אינו חייב לה (זהו "שטר חצי זכר", המובא ברמ"א חו"מ רפא, ז). אך לא נקטנו דרך זו.

ואותו סך שהודיתי בו אני מקבל עליי גם בתורת התחייבות בקניין גמור אגב סודר ומשעבד את נכסי לחוב זה, מיטלטלי אגב מקרקעי - **התחייבות זו באה להבטיח שאם לא חלה ההודאה** (שו"ת

הרשב"א ד, ז; תשב"ץ א, קנב; הגהות מהרש"ל גטין יג, ע"ב), בכל זאת תחול ההתחייבות. ואם לא חלה ההתחייבות (כגון לפי הרמב"ם מכירה יא, טז, שאי אפשר להתחייב על דבר שאינו קצוב), אפשר שבכל זאת תחול ההודאה.

אני מקבל על עצמי את דעת הפוסקים המקיימים שטר זה - כדי שתחול הצוואה אף במקום שיש מחלוקת בין הפוסקים באשר לתקפותה, יש שהציעו להוסיף משפט זה. כך לא יוכלו היורשים לטעון טענת "קים לי", כדעת הפוסלים את הצוואה (הרב עזרא בצרי, דיני ממונות, ג, עמ' קפא).

אני מקבל על עצמי שכל ספק בלשון השטר יהיה נידון לטובת המקבל, וידו תהיה על העליונה - כשיש ספק בפירוש הכתוב בשטר, בדרך כלל יד בעל השטר על התחתונה (ב"ב קסו, ע"א). כלומר, המוטב עלול להפסיד (רמב"ם מלווה ולווה כז, טז; שו"ע חו"מ מב, ה). לכן יש להוסיף משפט זה לטובת המוטב.

סעיף 5

צוואה זו אינה מונעת ממני למכור או לתת או להקדיש מרכושי בעודי בחיים - זהו תנאי המרחיב את אפשרות החזרה של המצווה הנזכרת בסעיף 3. בהעדר משפט זה, אין הנותן רשאי לתת מתנה כלשהי מנכסיו, מפני שלא חזר בו כפי שהתנה (בצוואה חדשה וכו').

חזרה ביחס לרכוש שיהיה בבעלותי שעה קודם מיתתי, לא תיעשה כי אם בצוואה חדשה ובחתימת ידי ובעדים כשרים שקיבלתי בקניין - זהו פירוט של התנאי המופיע בסעיף (3) "על מנת שלא אחזור בי".

או בצוואת שכיב מרע - צוואת שכיב מרע היא צוואה הניתנת בדרך כלל בעל פה על ידי חולה שמצבו קשה ולאחר מכן מת מחוליו (ראה רמב"ם זכיה ומתנה ח, ב; שו"ע חו"מ רז, א-ד). לפי החוק, יש תוקף לצוואת שכיב מרע רק אם ניתנה במעמד שני עדים שרשמו בזיכרון דברים את דברי המצווה ואת הנסיבות שנאמרו, וחתמו עליו והפקידו אותו בידי רשם לענייני ירושה בהקדם האפשרי.

סעיף 6

לפני חלוקת העיזבון, ישלמו המוטבים את כל חובותיי מעזבוני - לפי ההלכה, היורשים חייבים לשלם את כל חובותיו של המוריש מן הרכוש שהותיר אחריו (שו"ע חו"מ קז, א).

סעיף 7

אם חלק מצוואתי לא יהיה תקף מסיבה כלשהי, לא יתבטל החלק

האחר - בתלמוד (ב"ב קמג, ע"א) מובאת דעה האומרת שאם חלק מן המתנה בטל, כל המתנה בטלה. ואולם לא נפסק הלכה כדעה הזאת (רמב"ם מכירה כב, יב; שו"ע חו"מ רי, ג). אך כדי לצאת גם ידי חובת דעה זו, הוספנו את הנוסח הזה.

סעיף 8

כל מחלוקת באשר לפירוש הצוואה ויישומה תוכרע בבית דין

או מי שבא מכוחו - אין משמעות משפטית למשפט הזה, כיוון שאם יתגלע סכסוך כלשהו בעקבות הצוואה, הוא יהיה בין היורשים, והנותן אינו צד לו. והדברים האמורים בסעיף זה הם בגדר בקשה של הנותן. ואולי היורשים יתחשבו בסעיף זה, מצד "מצוה לקיים דברי המת", ראה פתחי תשובה חו"מ רנב, ג.

סיום הצוואה

אנו החתומים מטה - מכאן ואילך באים דברי העדים לכתובת הצוואה. לפי ההלכה, חובה שיחתמו

עדים כשרים על הצוואה כדי לתת לה תוקף של שטר ועדות.